

چشم‌انداز انقلاب اسلامی در نگاه امامین انقلاب و عوامل و موانع آن

سید علی محمد موسوی^۱، سید ابوالفضل موسوی زاده^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲

چکیده:

یکی از مسائل بسیار مهم در هر انقلابی، بررسی افق‌های پیش روی آن انقلاب و امکان یا عدم امکان تحقق آن است. هدف پژوهش حاضر بررسی چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران از منظر امام (ره) و رهبری است. سوال اصلی این است: افق روشنی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا امروز، همواره مورد تأکید امامین انقلاب بوده، در چه صورتی تحقق پذیر است؟ این پژوهش با روشی تحلیلی-توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و همچنین بر اساس گردآوری دلایل از مجموعه بیانات و سخنرانی‌های ایشان، به بررسی این مسأله پرداخته است. یافته‌های تحقیق فوق به شرح ذیل است: امامین انقلاب همیشه در بیانات خود، هدف اصلی از تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت را زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) دانسته و معتقدند که دیگر اهداف و افق‌های کشور نیز باید در راستای نیل به این هدف عظمی باشند. مهمترین عواملی که باعث تحقق این چشم‌انداز خواهند شد عبارتند از: حفظ نگاه توحیدی و بلور عمیق قلبی، عدم غفلت از شعارهای اصلی و ارزش‌ها، تکیه به توانمندی‌های داخلی به خصوص نیرو و انرژی جوانان، امید نسبت به آینده، کمر جهادی و حفظ فرهنگ ایثار و شهادت، در مقابل غلبه نگرش مادی و نگاه منفعت طلبانه، خودتقریری، غلبه فرهنگ و ارزش‌ها و سبک زندگی غربی در جامعه و فاصله گرفتن از باورها و ارزش‌های اسلامی، از مهمترین موانع پیش روی چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران است که بی توجهی به آنها می‌تواند رفته رفته این انقلاب را به ورطه سقوط و نابودی بکشاند.

واژگان اصلی: انقلاب اسلامی - امام - رهبری - چشم‌انداز

مقدمه

۱. استادیار گروه معارف دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی (ره) تهران. (نویسنده مسئول)

musavi24@gmail.com

۲. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه صنعتی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران

ارزیابی آینده یک کشور و انقلاب بسیار پیچیده است و بستگی به عوامل متعددی دارد، از جمله عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. همچنین درک آینده، تحلیل و پیش بینی آن مستلزم بررسی دقیق چالش‌ها و فرصت‌های موجود در زمان حاضر است.

در این میان امامین انقلاب اسلامی با اطلاعات جامع و کاملی که از موارد فوق دارند و با توجه به باورها و مبانی اسلامی که مبتنی بر اصول توحید، عدالت، خیرخواهی و نظام حکمرانی مطلق خداوند است؛ بر آینده روشن جمهوری اسلامی تأکید دارند. ایشان همواره تلاش کرده‌اند تا ارزش‌ها و اصول انقلاب اسلامی را در جامعه ترویج دهند و آنها را در سیاست‌های کلی نظام، اقتصاد، فرهنگ و اجتماع جاری و پیشرو کنند و معتقدند که فقط در این صورت است که سعادت دنیوی و اخروی، نصیب جامعه ما خواهد شد.

امامین انقلاب از حمایت و کمک به مستضعفین، نجات و رشد جامعه اسلامی و ساختن آینده میهن اسلامی را در نظر دارند. ایشان معتقدند که فراهم کردن شرایط برابری، عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه منافع می‌تواند به تقویت جامعه منجر شود. توسعه اقتصادی و اجتماعی در جهت رشد و رفاه مردم، تأمین نیازهای اساسی، ایجاد شغل‌های مناسب، توزیع عادلانه منافع و امکانات در جامعه، از جمله اموری است که رشد و توسعه‌ی جمهوری اسلامی را تضمین می‌کند.

مسأله‌ای که معمولاً در این‌جا نادیده گرفته می‌شود و از آن غفلت می‌شود؛ شروط و موانعی است که همواره امام و رهبری برای تحقق وعده‌های امیدبخش خود نسبت به آینده، آنان را تبیین می‌کنند. اما عده‌ای بدون توجه به این عوامل و موانع، به صرف استناد به سخنان امیدبخش ایشان، از خود و جامعه‌ی دینی سلب مسئولیت کرده و هر روز منتظر تحقق این وعده‌ها هستند.

در این پژوهش عوامل و پیش شرط‌های بیان شده و همچنین موانع تحقق آینده روشن انقلاب

ردیف	عنوان پژوهش	محقق / محل چاپ	نتایج	سال
۱	از نگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری: الزامات آینده انقلاب اسلامی	حسین شیدائیان / فصلنامه حصون	امام و رهبری به آینده کاملاً امیدوار بودند و ضمن نگرانی از برخی نارسایی‌ها و دغدغه‌ها از کثر راه‌ها و آسیب‌هایی که مسیر تکاملی انقلاب را تهدید می‌کند، افق نظام و انقلاب را روشن می‌دیدند و یأس را که از جنود شیطان است، طرد می‌کردند.	۱۳۸۶
۲	آینده اندیشی از منظر امام خمینی (ره)	علیرضا زارع و امید وقوفی / فصلنامه آینده پژوهی انقلاب اسلامی	در دیدگاه حضرت امام (ره) آینده، ساختنی است و انقلاب و نظام اسلامی زمینه ساز ظهور حضرت مهدی (عج الله تعالی فرجه الشریف) است.	۱۳۹۹
۳	نیم‌نگاهی به آینده با نظری به بیانات امام خمینی (س)	مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)	امام از ادامه راه انقلاب نگرانی نداشتند؛ چرا که خودشان می‌فرمایند: «من به سهم خودم هیچ نگرانی ندارم راجع به انقلاب انقلاب راه خودش را پیدا کرده و به پیش می‌رود و بستگی به وجود هیچ کس هم ندارد» ایشان از عوامل تأثیرگذار خارجی هم بر این انقلاب و ادامه نداشتند: «این انقلاب ان شاء الله محفوظ می‌ماند و آسیبی از خارج به او نخواهد رسید»	۱۳۹۹

اسلامی از نگاه امامین انقلاب اسلامی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته شده است و نشان داده شده که غفلت مردم و مسئولین از این مسأله‌ی مهم و حیاتی، چه خطراتی را برای انقلاب اسلامی ایران در پی خواهد داشت.

مفهوم شناسی پژوهش

الف) آینده پژوهی: آینده پژوهی تلاشی است نظام‌مند برای نگاه به آینده‌های میان‌مدت و بلندمدت در حوزه‌های دانش، فناوری، فرهنگ، اقتصاد، محیط‌زیست، جامعه و... باهدف شناخت فرصت‌ها و فناوری‌های جدید و تعیین بخش‌هایی که سرمایه‌گذاری در آنها احتمال بیشترین سود را در پی دارد. (حیدری، ۱۳۹۴: ۲۲) آینده پژوهی دانشی ارزش بنیان است و ارتباطی دوسویه با جهان بینی، ایدئولوژی و فرهنگ ملتها دارد. (رهبر و نصر اصفهانی، ۱۴۰۲: ۲۵۶)

ب) چشم‌انداز: برای چشم انداز تعاریف مختلفی وجود دارد از جمله: الف) داشتن یک آینده واقع‌گرایانه و دست‌یافتنی برای رسیدن به اهداف مجموعه. ۲) بیان صریح سرنوشت و آینده یک مجموعه. ۳) هنر دیدن آنچه مشخص نیست.

در واقع هیچ کاری بدون داشتن چشم انداز و آینده‌نگری ممکن نیست. داشتن چشم انداز، شرایط و وضعیتی را برای شما ترسیم می‌کند و به شما نشان می‌دهد که در صورت داشتن برنامه، به چه اهدافی در آینده دست پیدا خواهید کرد.

پیشینه پژوهش

همان‌طور که در چکیده و بیان مسأله نشان داده شد، موضوع این پژوهش نسبت به کارهای انجام شده در این حوزه، از جامعیت و مانعیت برخوردار است و علاوه بر نگاه تجمیعی به نظرات امامین انقلاب پیرامون چشم انداز انقلاب اسلامی، به بررسی عوامل و موانع آن نیز پرداخته است.

روش شناسی پژوهش

این پژوهش با روشی تحلیلی- توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و همچنین بر اساس گردآوری داده‌ها از مجموعه بیانات، پیام‌ها و سخنرانی‌های امامین انقلاب، به بررسی چشم‌انداز انقلاب اسلامی و عوامل و موانع آن پرداخته است. برای این کار تمامی بیانات و پیام‌های حضرت امام در صحیفه و همچنین مجموعه بیانات رهبر انقلاب در پایگاه خبری (Khamenei.ir) بارها مورد جستجوی دقیق قرار گرفت و در کنار آن، کتاب‌ها و مقالاتی که پیرامون این موضوع، کار علمی انجام داده بودند نیز مورد بررسی و کنکاش، قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

۱. چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران از منظر امامین انقلاب

چشم‌انداز را آرمان اساسی سازمان می‌دانند که برای رسیدن به آن باید به اهداف بلند مدت دست یافت و رویکرد اصلی اعضای سازمان، تحقق آن چشم‌انداز است. البته ممکن است در راه دست‌یابی به این امر، به اهداف بسیار بلند و مهمی نیز دست‌یابند، ولی چشم‌انداز، امری فراتر از این اهداف بلند مدت خواهد بود. (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۵)

یکی از اهداف انقلاب اسلامی ایران از دیدگاه و سیره عملی امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری نفی وضع گذشته، بهبود و سامان‌یابی حال و ترسیم نظام ایده‌آل آینده است و دلیل رویکرد به اندیشه امام و رهبری از آن روست که اندیشه‌های تابناک حضرت امام خمینی (ره)، فرهنگ جامع انقلاب اسلامی است که با تار و پود اعتقادات دینی مردم در هم تنیده است و در لحظه‌های زندگی نسل اول و دوم انقلاب حضور مستمر دارد.

گفتار و نوشتارهای مقام معظم رهبری نیز ترسیم‌کننده ادامه راه امام و زمینه‌ساز اجرای طرح‌ها برای استحکام بنیان‌های نظام جمهوری اسلامی است. طراحی آینده و

هدف گذاری های امام و رهبری از عمق درایت، هوشیاری و امیدواری به آینده و اعتقاد به الهی بودن این انقلاب حکایت می کند. (شیدائیان، ۱۳۸۶: ۵۸)

امامین انقلاب همیشه در بیانات خود، هدف اصلی از تشکیل حکومت اسلامی در زمان غیبت را زمینه سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) دانسته و معتقدند که دیگر اهداف و افق های کشور نیز باید در راستای نیل به این هدف عظمی باشد.

برای مثال امام راحل (ره) در جایی به این مطلب مهم اشاره می کنند:

«ما (اگر) بتوانیم جلوی ظلم را بگیریم، باید بگیریم. تکلیفمان است، ضرورت اسلام و قرآن تکلیف ما کرده است که باید برویم همه کار را بکنیم. فراهم کردن اسباب این است که کار را نزدیک بکنیم، کار را همچو بکنیم که مهیا بشود عالم برای آمدن حضرت (مهدی) سلام الله علیه» (موسوی خمینی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۱۷)

مقام معظم رهبری نیز در این باره می فرماید:

«شما موظفید این نظام را به شکل پیراسته، سالم و خالص حفظ کنید، به همان شکلی که بشود به حضرت ولی عصر ارواحنا فداه تحویل داد، این وظیفه بزرگ شما جوان هاست.» (۱۳۹۵، دیدار با فرماندهان و پاسداران)

قرآن نیز همین وعده را به رهپویان حق داده است: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (خدا به کسانی از شما بندگان که (به خدا و حجت عصر علیه السلام) ایمان آرند و نیکوکار گردند وعده فرمود که (در ظهور امام زمان) در زمین خلافتشان دهد چنانکه امم صالح پیمبران سلف را جانشین پیشینیان آنها نمود، و دین پسندیده آنان را (که

اسلام واقعی است بر همه ادیان) تمکین و تسلط عطا کند و به همه آنان پس از خوف و اندیشه از دشمنان ایمنی کامل دهد که مرا به یگانگی، بی هیچ شائبه، شرک و ریا پرستش کنند، و بعد از آن هر که کافر شود پس آنان به حقیقت همان فاسقان تبهارند. (نور: ۵۵)

در روایات بسیاری از امام سجاد و امام باقر و امام صادق علیهم السلام می‌خوانیم: مصداق کامل این آیه، حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام است. (تفسیر نورالتقلین: ذیل آیه) که خداوند وعده داده است در آن روز اهل ایمان بر جهان حکومت کنند. (تفسیر نور: ذیل آیه) آیت الله مکارم شیرازی نیز در ذیل آیه چنین می‌فرماید:

«از مجموع آیه چنین بر می‌آید که خداوند به گروهی از مسلمانان که دارای دو صفت «ایمان» و «عمل صالح» هستند سه نوید داده است: ۱) جانشینی و حکومت روی زمین. ۲) نشر آیین حق بطور اساسی و ریشه‌دار در همه جا ۳) از میان رفتن تمام اسباب خوف و ترس و وحشت و ناامنی. و نتیجه این امور آن خواهد شد که با نهایت آزادی خدا را پرستند و فرمانهای او را گردن نهند و هیچ شریک و شبیهی برای او قائل نشوند و توحید خالص را در همه جا بگسترانند.» (تفسیر نمونه: ذیل آیه)

۲. عوامل اصلی تحقق آینده روشن انقلاب اسلامی

۲-۱. حفظ نگاه توحیدی و باور عمیق قلبی

حفظ نگاه توحیدی یک فرآیند پیچیده است که نیاز به مداومت و تلاش در مسیر رشد و تعمیق وجودی انسان دارد. حضرت امام (ره) یکی از شروط اصلی رسیدن به آرمان‌های اصلی انقلاب را حفظ نگاه توحیدی دانسته و می‌فرماید: «امیدوارم که ان شاء الله این روحیه اسلامی و توحیدی باقی باشد، این کشور را ما به صاحب اصلی او، امام زمان (عج) تحویل بدهیم و ملت را تسلیم ایشان نکنیم.» (موسوی خمینی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶: ۱۱۸)

مقام معظم رهبری معتقدند که توحید صرفاً یک امر ذهنی نیست و زمانی برای فرد و جامعه مفید است که منشأ اثر باشد:

«لااله الا الله» صرفاً یک مسئله‌ی اعتقادی و ذهنی محض نیست؛ «لااله الا الله» منشأ اثر است، منشأ عمل است. همین دولت اسلامی‌ای که آقای رئیس‌جمهور اشاره کردند که در مدینه به وجود آمد، ناشی از «لااله الا الله» است؛ یعنی حکومت جز به دست خدای متعال و مبعوثین خدا، در ادیان الهی معنی ندارد؛ برای همین هم به مجردی که پیغمبر فرمود: قولوا لا اله الا الله تفلحوا، صاحبان زر و زور در همان محیط محدود و کوچک مکه در مقابل او صف‌آرایی کردند؛ بعد در مدینه که دولت اسلامی تشکیل شد، باز حکومتها و امپراتوری‌ها و قدرتهای جهانی در مقابل اسلام صف‌آرایی کردند؛ این صف‌آرایی از روز اول تا امروز وجود داشته است و از روز اول تا امروز، عقب‌نشینی در این مصاف، سرنوشت باطل بوده است و پیشروی، سرنوشت حق بوده است. همان جمعیت محدودی که در مکه با آن فشار زندگی میکردند، امروز یک جامعه‌ی عظیم بشری است با افتخارات فراوان، با امکانات فراوان و با امید فراوان و با آینده‌ی روشن. این را باید فهمید: امت اسلامی باید از بُن دندان به توحید برگردد.» (۱۳۹۷، در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی)

اما بدیهی است که حفظ این نگاه و رسیدن به چنین باوری خود معلول عواملی دیگر است که به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

(۱) **تعالیم دینی:** مطالعه و درک تعالیم دینی که قرآن و معصومین علیهم السلام به ما آموزش می‌دهند، وسیله‌ای است که ما را در بهتر فهمیدن و پذیرفتن وحدت خداوند کمک میکند. این تعالیم مبنایی مستقیم برای نگاه توحیدی است.

(۲) **تجربه شخصی:** یکی از براهینی که در اثبات وجود خداوند و برخی صفات او، مورد توجه

متکلمین، به خصوص برخی از متکلمین غربی قرار گرفته است، برهان تجربه دینی (Proof of religious experience) است. آگاهی بی واسطه و مواجهه‌ی مستقیم با موجودی فرا مادی (ماوراءالطبیعه) و یا تجلیات او، اساس این برهان را تشکیل می‌دهد. تجربه شخصی وصال وحدت خداوند میتواند به افزایش ایمان و تعمیق نگاه توحیدی کمک کند. این تجربه در افراد ممکن است متفاوت باشد، به عنوان مثال از طریق عبادت، تفکر عمیق و یا حتی نگاه مدبرانه در زیبایی‌های طبیعت.

۳) اجتماع با افراد متدین: برقراری رابطه با افرادی که نگاه توحیدی در زندگی خود دارند، میتواند مشوقی برای حفظ و آموزش نگاه توحیدی در خودتان باشد. بحث و تبادل نظر با دوستان و افرادی که از اندیشه‌های مشابه برخوردار هستند، میتواند نقشی مهم در تقویت نگاه توحیدی شما داشته باشد.

۴) عبادت و دعا: عمل عبادی و دعا کردن به درگاه خداوند، باعث ارتباط نزدیک تر با او میشود و به ما یادآوری می‌کند که همه چیز از اوست و بستگی دارد به مهربانی و کمک او.

۵) تحقیق و مطالعه: آگاهی کامل و یافتن اطلاعات صحیح در مورد موضوعاتی که می‌خواهیم در آنها به باور عمیق قلبی دست یابیم، بسیار مهم است. مطالعه کتب، مقالات، دیدار با صاحب نظران و گفتگو با افرادی که دانش و تجربه مرتبگی دارند؛ توانایی انسان را در ایجاد باور عمیق قلبی بهبود می‌بخشد.

۶) تفکر و تدبیر عمیق: انجام تفکر عمیق در مورد افکار و باورها، دلایل و ریشه‌های آنها، ادله و شواهدی که آنها را پشتیبانی می‌کنند، بحث و تبادل نظر کردن با دیگران درباره آنها و... میتواند به فرد کمک کند تا به فهم عمیق تری از باورهایش برسد.

امام علی (علیه السلام) در خطبه ۱۸۵ نهج البلاغه چنین می‌فرماید: «اگر راه‌های تفکر را در

پیش‌گیری تا به ژرفای تفکر خویش برسی، اندیشه ات تو را به یکتایی آفریدگار می‌رساند؛ زیرا در خواهی یافت که آفریننده مورچه، همان آفریدگار نخل است و در خواهی یافت که همه موجودات ریز و درشت، لطیف و غلیظ و ضعیف و قوی همه در خلقت، به سان یکدیگرند.»

۲-۲. عدم غفلت از شعارهای اصلی و ارزش‌های دینی و انقلابی

یکی از دلایل مهم و قابل توجه رویکرد نویسندگان به تحلیل و بررسی انقلاب اسلامی ایران، بی‌سابقه بودن و غیر قابل تصور بودن چنین انقلابی در حضور قدرت‌های بزرگ جهان است. (ملکوئیان، ۱۳۸۷: ۵۴)

باید دانست انقلاب‌ها زمانی رخ می‌دهند که مردم، گروه‌ها و به عبارت دیگر، توده‌ها مسیر جریان‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی جامعه را بر خلاف دیدگاه‌ها، باورها، ارزش‌ها و مبانی خود می‌یابند. حتی ممکن است این باورها و ارزش‌ها در طول چندین قرن و در طول تاریخ، درون یک ملت، نهادینه شده باشد. زمانی که حکومت به مقابله، بی‌توجهی یا حتی نابودی این ارزش‌ها و خواسته‌ها دست می‌زند، توده‌ها و گروه‌ها درصدد براندازی حکومت و احیا یا حاکمیت باورها و ارزش‌هایشان برمی‌آیند. (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۰)

اگر بخواهیم ارزش‌ها را از دیدگاه امام (ره) تحلیل و تبیین نماییم، می‌توان گفت؛ هر آنچه که منشا آن الهی باشد از نظر حضرت امام دارای ارزش است. پس ایمان، یاد خدا، اخلاص، توکل، استقامت و پایداری، شهادت طلبی، امدادهای غیبی، وحدت، پشتیبانی مردمی از انقلاب، امید به یاری خداوند و . . . که از جمله عوامل پیروزی ما در به ثمر رسیدن انقلاب و همچنین پیروزی در جنگ بوده را می‌توان از ارزش‌ها دانست زیرا، همگی این عوامل، منشا آن نشأت گرفته از وحی و خداوند است. (اخترشهر، ۱۳۷۹: ۴۳)

این ارزش‌های بسیار اساسی که به نوعی شاکله انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهند، نشان دهنده

مسیر پیش روی جمهوری اسلامی هستند؛ به طوری که هرگونه انحراف از آن‌ها، مقدمه‌ی سقوط و اضمحلال انقلاب است. رهبری در همین زمینه می‌فرماید: «شعارهای انقلاب را باید حفظ کرد؛ این یکی از هدفها است. یکی از کارهای بزرگ و [یکی] از بخشهای بزرگ این جهاد عظیم -جهاد بزرگ- عبارت است از حفظ شعارهای انقلاب. شعارها هدفها را نشان میدهند، شعارها راه را به ما نشان میدهند، شعارها مثل علامتهایی هستند که در راه میگذارند برای اینکه انسان راه را اشتباه نکند.»

۲-۳. تکیه به توانمندی‌های داخلی به خصوص نیرو و انرژی جوانان

تکیه به توانمندی‌های داخلی کشور، به معنای اعتماد به قدرت و پتانسیل‌های درونی کشور است. امامین انقلاب همواره بر توجه و اتکای مسئولین به ظرفیت‌های عظیم داخلی اعم از نیروی انسانی جوان و بانگیزه، ایمان و اعتقاد مردم، منابع طبیعی فراوان، موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد کشور و... تاکیدات فراوانی داشته‌اند.

«من حالا در یک جمله‌ی کوتاه اگر بخواهم عرض کنم، برنامه‌ی دشمن این است که توانمندی‌های جمهوری اسلامی را متوقف کند؛ یا از بین ببرد یا اقلاً از رشد آنها جلوگیری کند؛ این برنامه‌ی دشمن است. ما باید چه کار کنیم؟ ما باید تا آنجا که میتوانیم توانمندی‌ها را افزایش بدهیم. بنده بارها در این جلسه و جلسات گوناگون دیگر در این چند سال تکرار کرده‌ام: باید کشور قدرتمند بشود؛ یعنی همین توانمندی‌های گوناگون را باید افزایش بدهد. اگر افزایش دادیم، آنوقت میتوانیم آسوده به مردم بگوییم «مردم! آسوده بخوابید» و خیال خودمان راحت باشد. اگر توانمندی‌ها را افزایش ندادیم، باید در اضطراب به سر ببریم. حالا این توانمندی‌هایی که ما داریم چیست؟...» (۱۳۹۵، بیانات در دیدار مسئولان نظام)

سپس ایشان برخی از این توانمندی‌ها را چنین بر می‌شمرند: ایمان اسلامی، توانمندی سیاسی

ملی، توانمندی ناشی از جوانی جمعیت و... (همان)

برای اینکه بتوان به توانمندی‌های داخلی کشور تکیه کرد، چند نکته مهم وجود دارد:

(۱) **شناخت و ارزیابی توانمندی‌ها:** برای تکیه به توانمندی‌های داخلی، ابتدا باید توانمندی‌های موجود در کشور را شناسایی و ارزیابی کنیم. این شامل منابع طبیعی، نیروی انسانی، سرمایه‌های فیزیکی و فنی، ظرفیت‌های تولیدی، تکنولوژی و دانش فنی و سایر عوامل است. این بررسی می‌تواند به ما کمک کند تا ببینیم که چه ظرفیت‌هایی در کشور وجود دارد و چه منابعی قابل بهره‌برداری هستند.

(۲) **توسعه زیرساخت‌ها:** سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها مانند حمل و نقل، انرژی، ارتباطات، آب و فاضلاب و شبکه‌های تولید می‌تواند توانمندی‌های داخلی کشور را تقویت کند. این اقدامات بهبود امکانات تولیدی، صنعتی و اقتصادی کشور را بهبود می‌بخشد و در نتیجه، نیازهای داخلی را تأمین می‌کند.

(۳) **توجه به آموزش و پژوهش:** سرمایه‌گذاری در آموزش و پژوهش، به توسعه دانش فنی و تکنولوژی کمک می‌کند. آموزش و پرورش مؤثر، توانمندی‌های انسانی را در کشور تقویت می‌کند و به نوآوری و بهبود علمی و فناورانه کمک می‌کند. این امر می‌تواند به پویایی و توانمندی‌های اقتصادی کشور کمک کند.

(۴) **تشویق به کارآفرینی و سرمایه‌گذاری داخلی:** ایجاد محیط کسب و کاری سازنده و تشویق به کارآفرینی و سرمایه‌گذاری داخلی، توانمندی‌های داخلی را تقویت می‌کند. این امر می‌تواند به اشتغال‌زایی، رشد اقتصادی و توسعه پایدار کشور کمک کند.

(۵) **تقویت همکاری‌های بین‌المللی:** همکاری با سایر کشورها و جوامع بین‌المللی می‌تواند به توانمندی‌های داخلی کشور کمک کند. این امر شامل استفاده از تجارب آنان در زمینه‌ی

خودکفایی، تجارت بین‌المللی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال فناوری و تبادل دانش و تجربیات است. تقویت ارتباطات بین‌المللی می‌تواند وابستگی به افراد و منابع خارجی را کاهش داده و توانمندی‌های داخلی را تقویت کند.

در نهایت، تکیه به توانمندی‌های داخلی، نیازمند طرح‌ریزی، استراتژی‌های موثر و توسعه پایدار است که به هماهنگی بین بخش‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نیاز دارد.

۴-۲. امید نسبت به آینده

«امید» یک حالت روحی و روانی و برانگیزاننده انسان به کار و فعالیت است. به طور طبیعی، انگیزه بشر در کارهای اختیاری امید به نفع یا ترس از زیان است. در واقع، خوف و رجا به منزله نیروی اجرایی برای حرکت بوده، عامل مستقیم تلاش‌ها و رفتارهای انسانی است.

امید در لغت به معانی آرزو، رجاء، چشم داشت، انتظار، و به معانی اعتماد و استواری، اشتیاق یا تمایل به روی دادن یا انجام امری همراه با آرزوی تحقق آن، توقع و انتظار روی دادن امری خوش آیند، آنچه یا آن که باعث خشنودی و پشت گرمی است، تکیه گاه، محل پناه آمده است. در مقابل امید، یأس، ناامیدی و بیم داشتن می‌باشد. منظور ما از امید، امید داشتن است یعنی: افکار مثبت، باورهای مثبت، عواطف مثبت، و گرایش‌های رفتاری که سازگار با افکار، باورها و عواطف است.

از دیدگاه حضرت امام (ره)، بنیاد روحی بشر بر امید و شادی سرشته شده و ناامیدی و اندوه و بی‌نشاطی و غم، اعتباری و عارضی و گذرنده است. برآیند بررسی آثار حضرت امام حکایت‌گر این معناست که امید به آینده به گونه‌ای ناگسستنی با تار و پود کلام و مرام امام خمینی گره خورده و آثار اخلاقی و سیاسی و اجتماعی او پر از مفاهیم و مضامین امیدواری و لوازم مربوط به آن است؛ و شجاعت، مردانگی، گذشت، شادی و نشاط و غم‌گریزی در آنها موج می‌زند.

(رجائی نژاد، ۱۴۰۰: ۳)

رهبری معظم نیز بارها مردم به خصوص نخبگان را بر نقش امید در پیشرفت همه جانبه کشور و در مقابل تاثیر ناامیدی بر انحطاط و رکود علمی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در جامعه، توجه داده‌اند.

« فضای کلاس را، فضای محیط درس و دانشگاه را فضای امید کنید؛ امید به آینده، بدترین بلائی که ممکن است بر سر یک نسل در یک کشور بیاید، ناامیدی است، یأس است. اینکه می‌گویند: آقا! چه فایده دارد؟ فایده‌ای ندارد. این روحیه‌ی «فایده‌ای ندارد» - یأس از آینده - سم مهلک همه‌ی فعالیتهاست؛ چه فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی، چه حتّی فعالیت‌های علمی، فعالیت‌های پژوهشی. این کسانی که کشفیات بزرگ را در زمینه‌های علوم تجربی و دانش‌های گوناگون انجام دادند، اینها اگر ناامید از نتیجه بودند، قطعاً به اینجا نمی‌رسیدند. امید، آن نیروی عظیمی است که انسان را پیش می‌برد.» (۱۳۸۸، دیدار با اساتید دانشگاه‌ها)

هسته ای اصلی امید آفرینی امید به رحمت پروردگار و امید به دیدار اوست. در سوره مبارکه فاطر برای کسانی که به رفتارهایی مانند تلاوت قرآن، اقامه نماز و انفاق اقدام می کنند، ثمره‌ای از جنس امید به تجارت پرسود بیان شده است. یعنی سه عمل فوق سبب افزایش امیدواری است.

«انّ الدّینَ یَتْلُونَ کِتَابَ اللّهِ وَ اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ اَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِیَةً یُرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ»: کسانی که کتاب الهی را تلاوت می کنند و نماز را برپا می دارند و از آنچه به آنان روزی داده ایم پنهان و آشکار انفاق می کنند، تجارتی (پرسود و) بی زیان و خالی از کساد را امید دارند. (فاطر: ۲۹)

در مقابل تکبر و خود محوری (فرقان: ۲۱) رهایی و سرگردانی (یونس: ۷) عبرت نگرفتن از حوادث گذشته (فرقان: ۴۰) و غفلت (یونس: ۷)، از پیامدهای ناامیدی در قرآن است.

۵-۲. کار جهادی و حفظ فرهنگ ایثار و شهادت

فرهنگ جهادی در نگاه امامین انقلاب اهمیت به سزایی دارد تا آنجا که در بیانات متعدد خود،

بارها بایسته‌های آن را بر شمرده‌اند که عبارتند از: توجه به خدا و اخلاص در امور، خودسازی و جهاد با نفس در کنار تلاش و سازندگی، پرهیز از انحراف، تخریب، شلوغ کاری، و امور خلاف مصلحت اسلام و انقلاب، روحیه اخوت اسلامی و وحدت، رعایت قانون و انجام وظیفه بر مدار قوانین، تلاش بی وقفه و مستمر، روحیه گذشت، ایثار و فداکاری، اشتیاق خدمت به اسلام و مسلمین و محرومان جامعه، روحیه شجاعت و دلیری در انجام کارها و تلاش و پیکار بر علیه فقر و تنگدستی و رذالت و ذلت.

مقام معظم رهبری در باب اهمیت کار جهادی و انقلابی می‌فرمایند: «ما جز با کار جهادی و کار انقلابی نخواهیم توانست این کشور را به سامان برسانیم.» (۱۳۹۶/۰۲/۱۰) این جمله‌ی رهبر انقلاب اسلامی به‌وضوح اهمیت و جایگاه جهت‌گیری و کار جهادی را در منظومه‌ی ارزشی انقلاب اسلامی مشخص می‌کند. «تاریخ انقلاب نشانگر واقعیت روشنی است: ما هر جا انقلابی عمل کردیم پیش رفتیم و هر جا از انقلابیگری و حرکت جهادی غفلت کردیم، عقب ماندیم و ناکام شدیم» (۱۳۹۵/۰۳/۱۴) براساس همین نگرش به ضرورت و ظرفیت کار جهادی است که حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار جمعی از جهادگران بر گسترش هر چه بیشتر جریان کار و خدمت‌رسانی جهادی تأکید کردند. انتظار رهبر انقلاب در این زمینه «همگانی شدن گفتمان جهادی و گسترش حضور عموم مردم به‌خصوص جوانان در جریان فعالیت‌های جهادی است. همچنین ایشان روحیه‌ی ایثار و شهادت‌طلبی را از مهمترین عوامل پیروزی‌های مکرر انقلاب اسلامی به خصوص در دوران جنگ تحمیلی دانسته و تداوم حفظ این روحیه را نویدبخش پیروزی‌های آینده می‌دانند: «خرمشهر و فتح عملیات بیت‌المقدس و فتح عملیات فتح‌المبین و فاو و بقیه‌ی فتوحات بزرگ را رزمندگان ما به ضرب سلاح به دست نیاوردند - ما تا آخر جنگ از لحاظ سلاح، یک چندم عراق بودیم - به ضرب شهادت‌طلبی، فداکاری و مزد و

عوض نخواستن از فداکاری به دست آوردند. اینها را باید در مردم تقویت کرد.» (۱۳۸۲/۰۳/۰۳؛ بیانات در دیدار اعضای ستاد بزرگداشت چهاردهمین سالگرد رحلت حضرت امام خمینی (ره))

۳. موانع چشم‌انداز روشن انقلاب اسلامی

۳-۱. غلبه نگرش مادی و نگاه منفعت طلبانه

یکی از ویژگی‌های اساسی نهضت امام خمینی نسبت به سایر انقلاب‌های جهان معنویت‌گرایی آن است. معنویت، از فضایل و ارزش‌های عالی و والای انسانی به شمار می‌رود، مانند عاطفه، محبت، فداکاری. با نگاهی گذرا بر حوادث تلخ و ناگوار دهه پنجاه یعنی دوران تکوین و اوج‌گیری مبارزات ملت مسلمان ایران به رهبری امام خمینی آنچه بیش از هر چیز رخ می‌نمایاند، خلأ معنویت و کم‌رنگ شدن ارزش‌های انسانی در جوامع است.

امام خمینی با درک عمیق از شرایط زمان و واقعیتها و براساس رسالت سنگین آزاد مردان آگاه و مصلحان دین باور با مشعلی فروزان به کالبدشکافی حوادث و رویدادهای این برهه از زمان می‌پردازد و چنین نتیجه می‌گیرد که ریشه همه گرفتاری‌ها و بی‌بند و باری‌ها در نگرش‌ها و فرضیه‌های یک‌سویه و راهکارهای غیر منطبق با زوایای وجودی انسان است. (صالحی، ۱۳۸۲: ۶۳)

امام (ره) در این باره می‌فرماید: «مادیت که معنی آن در تحصیل قدرت مادی به هر وسیله و از هر راه خلاصه می‌شود کار بشریت را با بن بست مواجه ساخته است.» (موسوی خمینی، ۱۴۰۹ق، ج ۴: ۳۶۰)

غلبه نگرش مادی در انسان‌ها می‌تواند به علت عوامل گوناگونی اتفاق بیافتد:

(۱) **تأثیر رسانه‌ها:** رسانه‌ها، از جمله تلویزیون، رادیو، اینترنت و رسانه‌های اجتماعی، می‌توانند نگرش مادی را ترویج کنند. تبلیغات تجاری، فشارهای مصرفی و اجتماعی برای داشتن اشیاء مادی، نمایش زندگی لوکس و ثروتمندانه، ممکن است تشدید کننده نگرش مادی باشند. تبلیغات تجاری پراکنده، ابزار قدرتمندی است که می‌تواند نگرش مادی را تقویت کند. تبلیغات

اغلب بر این ایده تمرکز دارند که داشتن و استفاده از محصولات جدید و با کیفیت به طور خودکار به موفقیت فردی و شادی منجر می‌شود.

۲. فرهنگ مصرف: نوع فرهنگ مصرف می‌تواند تمرکز بر آرمان‌ها و ارزش‌های مادی را تقویت کند. تمرکز بر استمراری بودن روند خرید و مصرف، تعریف موفقیت به عنوان داشتن مواد مصرفی و قدرت نشانگر غلبه نگرش مادی است.

۳) فشارهای اجتماعی و محیطی: فشارهای اجتماعی و فرهنگ سرمایه‌داری، می‌توانند باعث غلبه نگرش مادی در جامعه شده و به تدریج معنویات را حذف کنند.

۴) تأثیر ترفند بهداشتی: بعضی از برندها و سیستم‌های تجاری، تمرکز خود را برای ترویج نگرش مادی بر داشتن ظاهر تمیز، زیبا و ثروتمند قرار داده‌اند. آنها تصویری ترفندی از موفقیت و شادی را به وجود می‌آورند که می‌تواند نگرش مادی را تحریک کند. مهم است.

۲-۳. خودتحقیری

انقلاب اسلامی توانست ایران را از شر «وابستگی به قدرت‌های استعمارگر» نجات داده و «استقلال» و «آزادی» را برای ملت به ارمغان آورد. یکی از مهم‌ترین مسائل در این زمینه، از بین بردن روحیه «ما نمی‌توانیم» در ملت و جایگزینی روحیه «خودباوری و ما می‌توانیم» به برکت رهبری حضرت امام بوده است.

مقام معظم رهبری معتقدند که دشمنان برای رخنه و نفوذ در انقلاب، بازهم در تلاشند تا مجدداً روحیه‌ی حقارت را جایگزین خود باوری کنند و جلوی پیشرفت کشور و رسیدن به افق‌های پیش روی نظام را بگیرند.

«دشمن در این زمینه به دنبال آن است که بار دیگر فرهنگ «ما نمی‌توانیم» دوران حاکمیت طاغوت را زنده کند. هر کسی تبلیغات سیاسی بدخواهان ملت ایران را دنبال کرده باشد، این را

درمی‌یابد که تلاش‌های عملی، تلاش‌های اقتصادی، تلاش‌های سیاسی، تهدیدهای امنیتی و نظامی، همه برای این است که این موجود فعال، زنده، پرنشاط و پرهمت توانا، یعنی ملت ایران را که در وسط میدان با شجاعت تمام ایستاده است و در حال حرکت به جلو است، از پیشروی باز بدارند، او را ناامید کنند، او را از حضور در این عرصه بترسانند. در حقیقت در مقابل شعار «ما میتوانیم» که امام بزرگوار این شعار را به ما تعلیم داد، انقلاب به ما جرئت داد که بگوئیم «میتوانیم»، میخواهند به ملت ایران بقبولانند که شما نمیتوانید؛ با همه‌ی توان در پی این هستند که این هدف را دنبال کنند.» (۱۳۹۱/۱/۱؛ بیانات در حرم مطهر رضوی)

خودتحقیری می‌تواند نتیجه‌ای از تأثیر عوامل مختلف باشد. در ادامه، برخی از عواملی که ممکن است به خودتحقیری منجر شوند را بررسی می‌کنیم:

۱) **تجربه‌های منفی:** تجربه‌های منفی در زندگی مانند شکست، ناکامی، رد شدن و انتقادهای سخت می‌تواند به خودتحقیری منجر شوند. اگر افراد در مواجهه با این تجربه‌ها احساس کنند که ناکامی یا عدم توانایی شخصی، ارزش‌شان را کاهش می‌دهد، خودتحقیری ممکن است به وجود آید.

۲) **مقایسه با دیگران:** مقایسه خود با دیگران، به خصوص با افرادی که در ظاهر به نظر می‌رسند موفق‌تر یا ارزشمندتر هستند، ممکن است خودتحقیری را تشدید کند. بین قابلیت‌ها، دارایی‌ها و دستاوردهای خود و دیگران مقایسه کردن ممکن است به افسوس و احساس ناکامی منجر شود.

۳) **انتقادهای داخلی:** گاهی اوقات، استرس‌ها و انتقادات داخلی در ذهن ما معتقد به این هستند که ما ارزش خاصی نداریم. این انتقادات داخلی، اندازه‌گیری ناروا و ناعادلانه از خود بروز می‌دهند که می‌تواند منجر به بروز خودتحقیری گردد.

۴) **فشارهای اجتماعی:** فشارهای اجتماعی مانند استانداردهای ظاهری، خواسته‌های اجتماعی و انتظارات دیگران می‌تواند باعث خودتحقیری شوند. اگر خود را ناتوان یا ناکام در برابر این

استانداردها و انتظارات ببینید، ممکن است خودتحقیری به وجود آید.

۵) نقصان اعتماد به نفس: کمبود اعتماد به نفس و عدم اعتقاد به توانایی‌ها و استعداد‌های خود نیز ممکن است به خودتحقیری منجر شود. اگر اعتماد به نفس نداشته باشید و خود را قادر به دستیابی به اهداف نبینید، محتمل است که خودتحقیری برای شما پیش بیاید.

۳-۳. غلبه فرهنگ، ارزش و سبک زندگی غربی در جامعه

حضرت امام معتقد است که مبنای ارزشها در زمان طاغوت، مادی بود در حالی که مبنای ارزشها در انقلاب اسلامی، مبنای الهی است و آنچه در گذشته حاکم بود، همان ارزش‌های مادی و سبک زندگی غربی بود و این به صورتهای مختلف ظهور و نمود کرد.

«شما در همین کشور خودمان در زمان طاغوت و طاغوتها ملاحظه کنید که در خود آنها ارزش‌ها چه بود . . . وقتی در قشر توده‌های مردم نگاه می‌کردی در بین زن و مرد هر دو طایفه ارزشها به لباس بود و به طرز پوشیدن لباس و دوختن لباس و آرایش . هر که بهتر لباس می‌پوشید و شیک‌تر بود در لباس ارزشش پیش مردم بیشتر بود و هر زنی که آرایشش به طرز اروپایی بود و لباسش از آنجا الهام می‌گرفت این پیش‌زن‌ها هم ارزشش زیادت‌تر بود.» (موسوی خمینی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۷: ۱۲۷)

اما از نظر حضرت امام، این ارزشهای الهیست که از اهمیت خاصی برخوردار است و ارزشها نباید بر امور مادی استوار باشند. زیرا اگر ارزشها بر امور مادی بنا شوند، باعث می‌شود که مبدا ارزش از خود ارزش بالاتر باشد. (اخترشهر، ۱۳۷۹: ۴۷)

۳-۴. فاصله گرفتن از باورها و ارزش‌های اسلامی

هرچه مردم از ارزش‌های دینی و انقلابی فاصله بگیرند، به همان اندازه این فرصت را به دشمن خواهند داد تا انقلاب اسلامی را به ورطه‌ی نابودی بکشاند؛ مطلبی که مورد تاکید امامین انقلاب

نیز بوده است. (برای نمونه ن ک: (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۹/۰۴؛ موسوی خمینی، ج ۱۹: ۱۸۵)

دلایل فاصله گرفتن مردم از باورها و ارزشهای اسلامی می‌تواند بسیار متنوع باشد و به عوامل فردی و اجتماعی مختلف وابسته باشد. برخی از دلایل رایج عبارتند از:

(۱) **تغییرات اجتماعی و فرهنگی**: تغییرات اجتماعی و فرهنگی می‌تواند به فاصله گرفتن مردم از باورها و ارزشهای اسلامی منجر شود. تغییر در سبک زندگی، انتقال از جوامع روستایی به شهری، تغییر ساختار خانواده، نیاز به تغییر در مقدمات فرهنگی و اندیشه‌های قدیمی ممکن است باعث جدایی مردم از ارزشهای اسلامی شود.

(۲) **تأثیر رسانه‌ها و فضای مجازی**: رسانه‌ها و فضای مجازی می‌توانند تأثیر شگرفی بر نگرش و ارزشهای مردم بگذارند. ارتباطات گسترده، دسترسی آسان به اطلاعات متنوع و طرح تفسیرها و دیدگاه‌های متعدد می‌تواند به فاصله گرفتن از ارزشها و باورها منجر شود.

(۳) **تجربه‌های منفی**: تجربه‌های منفی از جمله تجربه تحقیر، سوءاستفاده از مفاهیم دینی، ناپایداری در موارد قضایی و سیاسی و مسائل اجتماعی و اقتصادی ناعادلانه، می‌تواند منجر به فاصله گرفتن افراد از باورها و ارزشهای اسلامی شود.

(۴) **عوامل اقتصادی**: عدم عدالت اقتصادی، تورم، بیکاری و عدم تضمین زندگی مناسب ممکن است باعث فراگیری بی‌اعتمادی در مردم شود و فاصله ایشان را از ارزشها و باورها بیشتر کند.

نتیجه‌گیری

مطابق آنچه بیان شد، سخنان امامین انقلاب به خصوص امام خمینی (س) درباره آینده انقلاب اسلامی، به طور شفاف، صریح و روشن از یک «باید» حکایت دارد و آن این است که آینده این انقلاب باید به ظهور امام زمان (عج) منتهی شود.

از این رو، هر هدف و چشم انداز بلندی که برای انقلاب اسلامی ایران ترسیم می‌شود، باید به

همین صراحت از این هدف والا سخن گوید. در غیر این صورت، نمی توان برای آن سند، روح و جان در نظر گرفت؛ چون طبق سخنان دقیق، روشن و صریح ایشان، روح اصلی این انقلاب در زمینه سازی برای برپایی ظهور و حکومت جهانی حضرت ولی عصر (عج) ریشه دارد. (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۵)

امام و رهبری به آینده کاملاً امیدوار بودند و ضمن نگرانی از برخی نارسایی ها و دغدغه ها از کژ راهه ها و آسیب هایی که مسیر تکاملی انقلاب را تهدید می کند، افق نظام و انقلاب را روشن می دیدند و یأس را که از جنود شیطان است طرد می کردند و از مدیران و اصحاب رسانه می خواستند که با تمام توان و امکانات و کارکردهای مثبت خود افق آینده را در چشم مردم روشن ترسیم کنند و روح امید باور و خود اتکایی و خود باوری را برای رسیدن به آن قله های رفیع بدهند و این بزرگترین خدمت به انقلاب اسلامی و نظام مردم سالاری دینی است. (شیدائیان، ۱۳۸۶: ۵۹)

در این مسیر روشن اما پرخطر، موانع جدی وجود دارد که به تفصیل در موردشان صحبت شد. موانعی که گذار از آن‌ها و رسیدن به افق تمدنی پیشینی شده توسط امامین انقلاب، توجه و باور عمیق مردم و کار جهادی و مخلصانه‌ی مسئولین، نخبگان، روحانیون و دانشگاهیان را می طلبد ان شاءالله تعالی.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- اخترشهر، علی (۱۳۷۹). امام خمینی و ارزشها، مجله پاسدار اسلام، ش ۲۲۹، ص ۳۵-۵۰.
- افتخاری، ا. و همکاران، (۱۳۸۹). نظریه «امانت» امام خمینی (ره) و چشم انداز انقلاب اسلامی در پرتو اندیشه مهدویت، مشرق موعود، ش ۱۵، ۶۵-۷۷.
- حسینی خامنه ای، سید علی، مجموعه سخنرانی‌ها و پیام‌های معظم له، وبسایت Khamenei.ir
- حیدری، امیر هوشنگ (به راهنمایی سعید خزایی) (۱۳۹۳) «طراحی مدل آینده نگر برای تدوین اسناد خط مشی فناوری در ایران»، پایان نامه دکتری، دانشگاه بین المللی امام خمینی، دانشکده علوم اجتماعی.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۳۸۳ق). تفسیر نورالتقلین، قم: مطبعه العلمیه.
- رجائی نژاد، محمد (۱۴۰۰). امید و امیدآفرینی در جامعه از نگاه امام خمینی، تارنمای رسمی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت امام (ره)، یادداشت ۱۴۳
- رهبر، امیر حسین، نصر اصفهانی، علیرضا. (۱۴۰۲). تأملی بر روش‌شناسی آینده پژوهی، آینده پژوهی انقلاب اسلامی، ۲۸۳-۲۵۳، (۱) 5،
- شیدائیان، حسین (۱۳۸۶). الزامات آینده انقلاب اسلامی از نگاه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری، حصون، ش ۱۱، ۵۰-۶۵.
- صالحی، نادعلی (۱۳۸۲). معنویت‌گرایی در نهضت امام خمینی، مجله حضور، ش ۴۴، ۵۸-۷۰
- قرائتی، محسن (۱۳۷۴). تفسیر نور، قم: انتشارات مؤسسه در راه حق.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). برگزیده تفسیر نمونه، تنظیم احمدعلی بابایی؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ملکوتیان، مصطفی (۱۳۸۷). بازخوانی علل وقوع انقلاب اسلامی در سپهر نظریه پردازی ها، تهران: انتشارات پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۰۹ق). صحیفه امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.